

Daktaro Jono Basanavičiaus (1851–1927) nervų ligos istorija

A. Ulytė*

E. Sakalauskaitė-Juodeikienė**

*Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas, Klinikinės medicinos institutas, Neurologijos ir neurochirurgijos klinika; Ciuricho universitetas, Epidemiologijos, biostatistikos ir prevencijos institutas

**Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas, Klinikinės medicinos institutas, Neurologijos ir neurochirurgijos klinika

Santrauka. Daktaras Jonas Basanavičius (1851–1927) – išskirtinė asmenybė, palikusi kerti-
nę žymę lietuvių tautos, Lietuvos valstybės ir mokslo istorijoje. J. Basanavičius autobiogra-
fijoje „Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija: 1851–1922 m.“ pateikė ne tik sociali-
nio, politinio, kultūrinio, akademinio gyvenimo realijas, bet ir požiūrį į savo bei kitų ligonių
sveikatą, atskleidė XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių gydytojo mąstyseną. Daktarą vargino
įvairūs simptomai – galvos skausmas, nemiga, epizodinis kurtumas, uoslės ir skonio sutriki-
mai, širdies aritmijų priepuoliai, kojų skausmai, parestezijos, šlapinimosi sutrikimai, kuriuos
pats J. Basanavičius įvardijo „naujos“, tik XIX a. antrojoje pusėje medicinos literatūroje atsi-
radusios ligos neurastenijos vardu. Šiame straipsnyje chronologine tvarka pateikiame dakta-
ro nervų ligos simptomus, ligos diagnozes ir gydymo metodus, kuriuos vertiname XIX a.
pab. – XX a. pr. medicinos pasiekimų kontekste.

Raktažodžiai: Jonas Basanavičius, neurastenija, nervų liga.

ĮVADAS

Daktaras Jonas Basanavičius (*J. Bassanowicz*; 1851–1927) – įvairiapusė asmenybė, palikusi kerti-
nę žymę lietuvių tautos, valstybės, kalbos ir mokslo istorijoje. Daugelis gydytojo J. Basanavičiaus mokslinių ir visuome-
ninių darbų nėra tiesiogiai susiję su medicina, tačiau gydy-
tojiška mąstysena ir interesai atsispindėjo net ir su medicini-
na nesusijusiuose tekstuose. Pavyzdžiui, J. Basanavičius
rinko ne tik lietuvių dainas, pasakas, bet ir užkalbėjimus,
liaudiškus ligų ir simptomų pavadinimus [1]. Gydytojo
profesijos, mediko pasaulėžiūros įtaką galime įžvelgti au-
tobiografijoje „Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos is-
torija“ [2], kurioje daktaras komentuodavo savijautą, pa-
teikė žinių apie savo ir gydytų pacientų ligas, jų diagnosti-

ką bei gydymą. J. Basanavičiaus autobiografija – tai kartu
ir gydytojo parašyta ligos istorija.

Remdamiesi autobiografija, lygindami su kitais pirmi-
niais ir antrinais šaltiniais, galime nagrinėti daktaro J. Ba-
sanavičiaus požiūrį į savo ir kitų sveikatą, atskleisti XIX a.
pab. – XX a. pr. lietuvių gydytojo, mokslininko mąstyseną.
Autobiografija ir kiti J. Basanavičiaus tekstai yra nagrinėti
įvairiais aspektais, tačiau, mūsų žiniomis, nebuvo kryptin-
gai tyrinėti būtent šia, medicinos istorijos, linkme. Ar
J. Basanavičius buvo stipriai pasiligojęs? Ar daug dėmesio
daktaras skyrė savo sveikatai? Ar gyvenime, kaip ir dieno-
raštyje bei biografijoje, kruopščiai analizavo ir stebėjo
įvairius kūno negalavimus? Kaip daktaras vertino savo
simptomus, kokias ligas nustatydavo, kokius gydymo me-
todus taikė?

Retrospektyvi diagnostika, remiantis istoriniais šalti-
niais, yra įdomus, tačiau subjektyvus, pavojingas, neretai
klaidinantis tyrimo metodas [3, 4]. Istoriniuose šaltiniuose
įvairūs faktai pateikiami, remiantis nagrinėjamo laikmečio
supratimu, diagnostinėmis galimybėmis, juose gali būti
pateikiama ne visa ligų diagnostikai reikalinga informaci-
ja. Todėl šio straipsnio tikslas – ne spekuliuoti diagnozė-
mis šiuolaikinių žinių kontekste, o apžvelgti, kaip gera

Adresas:

Eglė Sakalauskaitė-Juodeikienė
Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas,
Klinikinės medicinos institutas,
Neurologijos ir neurochirurgijos klinika
Santariškių g. 2, LT-08661 Vilnius
El. paštas egle.sakalauskaite-juodeikiene2@santa.lt

© Neurologijos seminarai, 2018. Open Access. This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License CC-BY 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided you give appropriate credit to the original author(s) and the source, provide a link to the Creative Commons license, and indicate if changes were made.

sveikata ir ligos siejosi su daktaro gyvenimo tarpsniais ir veikla, atskleisti XIX a. pab. – XX a. pr. medicinos praktikos ypatybės.

Šioje apžvalgoje remsimės daktaro J. Basanavičiaus autobiografija, dienoraščiu, amžininkų įrašais ir antriniais šaltiniais. Straipsnyje laikysimės chronologinės tvarkos, grupuodami simptomus ir sveikatos įvykius pagal sindromus ir temas, papildomai aptarsime susijusias buitines, istorinių įvykių detales. Ligos diagnozes ir gydymo metodus vertinsime XIX a. pab. – XX a. pr. medicinos pasiekimų kontekste.

JAUNASIS GYDYTOJAS

Jonas Basanavičius gimė Ožkabaliuose, Vilkaviškio apskrityje, pasiturinčių ūkininkų šeimoje. Kaip pats rašo: „Ant šio „baltojo“ svieto lapkričio 11/23 d.¹ 1851 m., 7-tą valandą vakare ateinant dėl nežinomos priežasties teko man gimti *in asphyxia*², taigi pusgyviu, ir tik su dideliu vargu tapęs atgaivintas. Ar trinant šepėčiu mano kojų padus, ar per kokį, kaip tėvams rodėsi, stebūklą po geros, sako, valandos aš atsiagaivalėjęs; tėvai jau tada mane, nors pusgyvį, prižadėję į kunigus leisti, jei tik Dievas teikiasi dvasią įkvėpti į mano menką kūnelį.“ [2]. Daugiau apie vaikystėje persirgtas ligas J. Basanavičius autobiografijoje nerašė – veikiausiai augo sveikas.

Baigęs gimnaziją Marijampolėje, J. Basanavičius pasuko kitais, nei numatyta tėvų, profesiniais keliais – 1873 m. iškeliavo studijuoti į Maskvos universitetą istorijos, kurią netrukus pakeitė medicinos mokslai. Gyvenimo sąlygos Maskvoje buvo sunkios: „Šie pirmi Maskvoje gyvenimo metai buvo gana sunkūs prie menko iš pamokų uždarbio, ir aš ne kartą buvau pradėjęs abejoti, ar galima bus iki galo iškentėti – o ir koks bus galas...“ [2]. Baigdamas studijas 1879 m., J. Basanavičius apibendrino: „Mano sveikata studijų laiku nuo menko maisto buvo susilpnėjus, buvo nekokia.“ [2] Tačiau sveikatos sutrikimų tuo metu J. Basanavičius nelaiškė kliūtimi mokytis ir darbuotis: „Prieš egzaminą iš farmakologijos, toxykologijos ir balneologijos, kursai buvo paskirtas [1879 m.] balandžio 30 d., aš 27 d., pasėdėjęs ilgiau ant Strastno bulvaro, persišaldžiau ir įgijau *pleuritis sicca dextra*³, taip, kad sirgdamas ėjau į kvotimus.“ [2] Ši plaučių liga užsitęsė, tačiau vasarą „vieną kartą <...> smarkiai užsikosėjau ir po ilgo kosulio iš gerklės iššoko tamsiai rusvas fibrino konvoliutas broncho pavidale su keliomis plonesnėmis šakelėmis, be abejo, iš dešiniojo plaučio viršūnės, kurioje nuo seniau buvo

„Spitzenkatharr“. Nuo to laiko mano plaučių liga pradėjo geryn eiti.“ [2]

Po studijų Maskvoje, J. Basanavičius vertėsi gydytojo praktika, tačiau, gavęs darbo pasiūlymą Bulgarijoje, ilgai nedvejojo: „[1879 m.] spalio 25 (lapkričio 6) d. aš buvau įgijęs *pleuritis sicca sinistra*⁴ ir kelias dienas sirgau, todėli dabar, pasirodęs prof. Černovui, kurs rado silpną dešiniojo plaučio viršūnę, gavau patarimą iš Maskvos išsikraustyti kur į šiltesnes padanges.“ [2]

PO ŠILTESNĖMIS PADANGĖMIS

1880 m. atvykęs į Bulgariją, J. Basanavičius pradėjo dirbti Lome. Verstis gydytojo amatu J. Basanavičiui sekėsi puikiai, savo ligų daktaras autobiografijoje ilgokai neminėjo. 1882 m. išvyko į Prahą, čia gilino medicinos žinias ir dirbo įkuriant „Auszros“ laikraštį, sutiko savo būsimą žmoną, vokiečių Gabrielę Eleonorą Mol (*Gabriela Eleonora Mohl*; 1861–1889)⁵. Šiuo intensyviu ir laimingu laikotarpiu daktaras autobiografijoje apie ligas taip pat neužsiminė, tik G. E. Mol dienoraštyje rašė, kad kelias dienas negalėjusi susitikti su mylimuoju dėl jo ligos [5].

J. Basanavičius ir G. E. Mol susituokė Vienoje 1884 m. Grįžę į Bulgariją, persikėlė į šalies provinciją, Elenos miestą. Daktaras rašė: „Šitos kelionės po Balkanų girias su tyru kalnų oru turėjo didžiai gelbstančią įtakmę į mano nuo nuolatinio dviejų metų darbo bibliotekose sumenkėjusią sveikatą, ir aš veik pasitaisiau.“ [2] Tačiau netrukus pastebėti J. Basanavičiaus žmonos pirmieji lėtinės ligos simptomai: „Ne taip gerai sekėsi mano mylimai Ellei. Praėjus kokiam mėnesiui kitam, kartą ji užsikosėjo ir, pažiūrėjus į skreplį, nusigandusi pamatė biskelį kraujo. Tai davė progos pirmą kartą ištardyti jos krūtinę. Konstatavęs dešiniojo plaučio viršūnėje katarą (*Spitzenkatharr*), aš pradėjau teirautis apie jos motinos ligą ir mirtį. Pasirodė, kad jos motina, su kuria Ellė taip arti laikėsi ir ją ilgai ligoje slaugino, buvo mirusi plaučių džiova (*tuberculosis pulmonum*). Neteko abejoti, kad Ellė galėjo užsikrėsti nuo savo velionės motinos ta pačia liga.“ [2] Žmonos sveikatos problemos slėgė J. Basanavičių: „Šita mintis suteikė man didžiausią dorišką smūgį, kursai nuo to laiko liko neišdildomas mano omenyje ir su pasekmėmis ėmė mane persekioti. Kaip tolimesnis ligos išsirutuliojimas parodė, toks spėliojimas turėjo tvirtą tikrąją pagrindą...“ [2]

1885 m. J. Basanavičius su žmona persikėlė į Bulgarijos šiaurės vakaruose esančią Lom-Palanką (1 pav.). Vykstant Bulgarijos ir Serbijos karui (1885–1886 m.),

¹ J. Basanavičius pateikė dvi datas – ankstesnę pagal Julijaus kalendorių, tuo metu dar naudotą Rusijos imperijoje, ir Grigalijaus, kurio laikomės šiandien. Julijaus kalendorius – Julijaus Cezario 46 m. pr. Kr. įvesta laiko matavimo sistema. Grigalijaus kalendorius, sukurtas Julijaus kalendoriaus pagrindu, yra Saulės kalendorius, besiremiantis Žemės apsisukimo apie Saulę reguliarumu, pradėtas naudoti nuo 1582 m. Rusija prie Grigalijaus kalendoriaus perėjo tik 1918 m.

² Pridusęs, asfiksijoje.

³ Dešinės pusės sausasis pleuritas.

⁴ Kairės pusės sausasis pleuritas.

⁵ G. E. Mol tuo laiku dienoraštyje rašė: „Ši meilė neįsiplieskė manyje lyg nuo žaibo kirčio, ne! Lėtai, bet neišraunamai leido ji savo šaknis, kol apėmė visą mano esybę.“ [5]



1 pav. Jonas Basanavičius su žmona Gabriele Eleonora Mol-Basanavičiene Bulgarijoje, apie 1885 m.

Nuotrauka – Doctor Mark, Widdin. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Su leidimu.

J. Basanavičius gydė miesto ligonius ir sužeistus karius: „Kasdien po du ir daugiau šimtų ligonių man vienam apžiūrėti tekdavo, gydytojų užtektinai neesant. Negana to, Slivno pulkas, jau karui pasibaigus, pereidamas per Lom-Palanką, užnešė čion dėmėtąją šiltinę (*typhus exanthematicus*), palikdamas daugelį sergančių kareivių ligoninėje. Prieš tai jau nuo vasario 18 iki 29 d. 1886 m. aš buvau sunkokai sirgęs plaučių uždegimu (*pneumonia crouposa dextra*), kurią ligą, be abejo, ligoninėj buvau laimėjęs. Vos iš tos ligos pasikėlęs, po kelių dienų užsikrėčiau nuo gydomų kareivių šiltine ir nuo kovo 29 d. iki gegužės 13, taigi beveik pusantro mėnesio, vėl man labai sunkiai teko sirgti, apie 20 dienų be žado (*in delirio*) gulint. Šitą visą ilgą ligos laiką, ypač kada aš, dideliame karštyje klajodamas, norėjęs bėgti, per langą gatvėn šokti, Ellė viintelė buvo mano slaugintoja ir saugotoja su d-ro Slavkovo pagalba. Jiji, sakyta man, dieną ir naktį be miego prie manęs budėjęs, ypač kolei buvau be sąmonės. Užtatai, kada *delirium* išnyko ir aš, atvėręs akis, susipratęs ir ją pažinęs, užkalbinau, ji su didžiausiu džiaugsmu mano žodžius sutiko <...>. Aukščiau čia paminėti dvi ligi taip ir mano sveikatą pakirto, kad ilgam laikui praėti reikėjo, iki aš vėl

biskelį pasitaisiau, bet ir vėliau man sunku buvo intensyviu smegenų darbu užsiimti.“ [2]

Sunkus darbas ligoninėje, ligos ir blogėjanti žmonos sveikata slėgė J. Basanavičių. Nors vietos gyventojai džiaugėsi puikiu gydytojo darbu, J. Basanavičiaus laukė dar vienas skaudus įvykis.

PASIKĖSINIMAS LOM-PALANKOJE

J. Basanavičiaus ligų sąrašą 1887 m. liepos 26 d. papildė dvi šautinės žaizdos. Viena kulka taip ir nebuvo ištraukta ir, daktaro nuomone, sukėlė visą gyvenimą trukusius nugaros ir kojų skausmus. Pasikėsinimą daktaras autobiografijoje aprašė taip: „Vakare apie 10 val. atėjo pas manę vienas jaunas pažįstamas bulgaras, Aleksandras Manoilovas, mane neva pas savo sergančią seserį kviesdamas. Nieko pikto nemanydamas, apsirengęs išėjau. Pakelėje man teko pirma eiti, jis gi biskelį užpakalyje atsiliko. Netoli nuo namų paėjęjus, tik išgirdau urmu šūvį ir pajutau skausmą pečiuose; vos tik spėjus atsižiūrėti atgal, jis vėl šovė iš revolverio antrą kartą ir pataikė į kairiąją ranką (*antibrachium*), šovė dar ir trečią sykį, bet, man jau bėgant, pataikyti nebegalėjo ir tik ilgą galą vijosi.“ [2]

Sužeidimo rimtumą liudija J. Basanavičiaus tą patį vakarą rašytas laiškas motinai: „Mylimiausia Motinėle! Rašau į jus gal paskutinį kartą ant lovos gulėdamas. <...> Ranka ne per sunkiai, bet krūtinė smarkiai ronyta, o kulka viduje liekti. Kaip bus su manimi, tik apveizda žino – jei teks su šiuomi svietu atsisveikinti, gausite nog mano pačios žinią...“ [6] Kitą dieną sužeistas J. Basanavičius buvo garlaidiu išplukdytas į Vieną, kur šautinės žaizdos buvo operuotos ir gydytos du mėnesius: „Iš rankos kulka, kuri buvo alkūnkaulį (*os ulnae*) sutruškinusi, prof. dr. Ad. Lorentz’as rugpjūčio 22 d. išpjovė, ir kaulas, nors palengva, vėl sugijo; bet kitą kulka, kuri į pečius (kuprą) įlindo, negalima buvo surasti: ji iki šiai dienai kur nors palei nugarkaulį tūno.“ [2] Net ir gydymasis po užpuolimo, daktaras nepraleido progos sudalyvauti Vienoje vykusiame „VI-me „Internationaler Congress für Hygiene und Demographie“ zu Wien 1887“, kurs tęsėsi nuo rugsėjo 26 d. iki spalio 2 d. ir vėl biskelį „polyklinikoj“ užsiimti“. [2]

Pasikėsinimo priežastys interpretuotos įvairiai – politinės, asmeninės, finansinės [7]. Daktaras aktyviai dalyvavo Bulgarijos politinėje veikloje, palaikė demokratinį judėjimą. J. Basanavičius rašė, kad pasikėsinimo priežastis galėjusi būti neapykanta užsieniečiui – A. Manoilovas buvo rusofilas. Kita vertus, giminaičiai A. Manoilovą apibūdino kaip asocialų, psichikos sutrikimų turėjusį asmenį. J. Basanavičius gydė A. Manoilovo tėvą, pastebėjęs aiškių sumušimo žymių, ketino perspėti policiją. Taip pat buvo A. Manoilovui nepalankaus jo tėvo testamentu liudininkas. Tad užpuolimo priežastys galėjo būti ir asmeninės. J. Basanavičius pažymėjo, kad užpuoliką teismas nuteisė 15 metų kalėti.

⁶ VI tarptautiniame higienos ir demografijos kongrese Vienoje.

LĒTINĒS LIGOS PRADŖIA

Pasigydęs Vienoje, J. Basanavičius grįžo į Bulgariją. Pasikėsinimas, pasireiškiančios nervų ligos simptomai ir atsinaujinusi žmonos dŖiova žymėjo sunkų, lėtinų ligų lydimą tolesnį gydytojo gyvenimą: „Šitos visos ligos ne tik sunaikino mano ir žmonos sveikatą, sutrukdė darbo laiką; gydymasis ir kelionės prarijo man daug pinigų ir mane kuone invalidu pavertė.“ [2]

Po dvejų metų, 1889 m., progresuojant dŖiovai, J. Basanavičiaus žmona mirė: „Jai persikėlus į kitą, rasi laimingesnį gyvenimą, baisus persūlis, liūdnumas ir nusiminimas mane visą apėmė, nuo kurių aš ilgai, labai ilgai pasiliuosuoti negalėjau.“ [2] Po daugelio metų, 1925 m., laiške Aleksandrui Jakimavičiui daktaras rašė: „Ir man pačiam buvo lemta pergyventi <...> pilną skausmo atsitikimą, kada mano jauna simpatinga žmona, du metu ligos kankinama, nuo tuberkuliozo Ŗuvo, savo mirtimi prisidėdama prie sustiprėjimo mano neurastenijos, kuri iki šiol mano sveikatą slegia.“ [6]

Neurastenijos pradŖią J. Basanavičius siejo su patirtomis ligomis ir traumomis: „Šitie nuotikiai ir ligos įvarė man baurių nervų ligą – neurasteniją – apsireiškusią nemiiga, dažnais Ŗirdies tvaksėjimais ir negalėjimu užsiimti protiniu darbu, kuri ilgą metų eilę trukdė man pasekmingai darbuotis.“ [7] Dar po kelerių metų, 1892 m., daktaras aprašė pirmuosius Ŗirdies aritmijos paroksizmus: „GruodŖio m. pradŖioje kartą vidurnaktyje atsitiko ar antrą kartą bjauri Ŗirdies aritmija, kuri buvo tik pradŖia visos ilgų metų dažnai atsikartojančios aritmijų eilės. Ilgai ŖirdŖiai nenusiraminaut – mane apėmė baimė: maniau, kad su Ŗiuomi pasauliu reikės atsiskirti. Tik atėjus d-rui Ŗelezkovui ir iš vaistinės parnešus *Tinctura strophanti*⁷, išgėrus vaistų, Ŗirdis nurimo. Nuo to laiko visose mano kelionėse bonkutė su ta *tinctura* kiŖeniuje visados mane lydėjo ir prie lovos iki Ŗiol ant stalelio stovi.“ [2]

J. Basanavičius polinkį nervų ligai įŖvelgė jau nuo vaikystės laikų: „Neurastenijai jau nuo pat gimimo buvo dirva dalinai prirengta, kaipo iš hysteriŖskos motinos ir dŖiovininko tėvo gimusiam, galima prirodyti dar ir kitais faktais, jog mano nervų sistemoj buvo jau tam tikra praedispozicija. Turint nuo maŖumens labai jautrius nervus, ypač Ŗirdies neurosį, aŖ jau nuo maŖų dienų buvau labai įspūdingas⁸ ir lengvai reagavau į įvairius veiksnius.“ [2]

Apie 1890–1892 m. J. Basanavičiaus gyvenimo laikotarpį išlikę Lom-Palankos ligoninės slaugės Eugenijos Filčevos-Klisurskos atsiminimai, užrašyti Antano PoŖkos⁹

1936 m.: „Jis tada buvo taip prislėgtas ir užsidaręs, kad mes visi stebėjomės, kaip jis visa tai gali pakelti. <...> Jis veik nemiegodavo ir nevalgydavo, visą laiką atsidėjęs sekė ligonius ir rašė rusų kalba disertaciją¹⁰ <...>. Nors jo gyvenimas, kaip mes visi aiŖkiai matėme, buvo begalinė kankynė ir jis buvo pasiryŖęs nusiŖudyti garbingu būdu, t. y. pasišventęs mokslui. Prieš išvykstant jam į Varną, jis jau buvo atsigavęs ir dažnai net mėgdavo vieną kitą linksmesnį Ŗposą padaryti.“ [8]

Nepaisant nuolatinių negalavimų, J. Basanavičius turėjo puikią gydytojo reputaciją. Bulgarijoje dirbo bendrosios praktikos gydytoju, terapeutu, daktarui taip pat tekdavo priimti gimdymus, operuoti (amputuoti galūnes), atlikti teismines autopsijas [1]. Persikėlęs į Varną, buvo pakviestas dirbti asmeniniu Bulgarijos kunigaikŖčio Ferdinando I (1861–1948) gydytoju¹¹ [7]. J. Basanavičius 1891 m. gavo Bulgarijos pilietybę ir aukŖčiausią valstybinį apdovanojimą už pilietinius nuopelnus. 1901 m. Varnoje buvo išrinktas miesto tarybos patarėju, jo iniciatyva mieste išnaikinti maliarijos Ŗidiniai, gerintos gyvenimo sąlygos, miestas pamaŖu virto pajūrio kurortu. J. Basanavičius rinko lietuvių ir bulgarų tautosaką, prisidėjo prie Varnos miesto archeologijos muziejaus įkūrimo¹² [7].

MITYBA, ĮPROČIAI

J. Basanavičius neturėjo Ŗalingų įpročių: nerūkė tabako, alkoholinius gėrimus ir kavą vartojo saikingai. „Vieną kartą maŖas, kokių 7–8 metų būdamas, gavau iš [kaimyno OŖkabalių kaime] Anupro cigarą, kurią jis iš VarŖavos buvo parsinešęs. Išėjęs į laukus, ėmiau rūkyti ir dalį cigaro nurūkęs kad pradėjau vemti! Nuo to laiko įgijau tabako idiosinkraziją¹³ ir visą gyvenimą nerūkiu, net anatomijos mokindamasis prismirdusiame lavonais anatomijos teatre iš visų studentų, rodos, aŖ vienas likau, kurs tabako nerūkė.“ [2]

Kaip minėjome, daktaras alkoholį vartojo saikingai: „Kitą kartą, VilkaviŖkyje su tėvuku būdamas, apsigėriau, namon vaŖiuojant išsivėmiau, nuo to laiko retai ką ir kada gėriau ir niekad os girtas nebuvau; nuo 1899 metų nustoju visiŖkai dargi gerą bulgarų vyną gėręs.“ [2] Dėl panaŖių nutikimų vaikystėje J. Basanavičius teigė taip pat „rasit kokius 20 metų ne tik negalėdavau [Ŗirnių] valgyt, bet dargi į juos, kitiems valgant, Ŗiūrėti“, „ilgas metų eiles negalėjau pieno valgyt ir tik pastaraisiais Bulgarijoj buvimo metais *volens nolens*¹⁴ dėlei dietos turėjau *per*

⁷ Strofanto tinktura. Strofantinai – Ŗirdį veikiantys glikozidai, gaunami iš augalo strofanto.

⁸ Pasiduodantis įspūdziams.

⁹ Antanas PoŖka (PaŖkevičius; 1903–1992) – lietuvių keliautojas, mokslininkas, antropologas, raŖytojas, Ŗurnalistas.

¹⁰ Veikiausiai raŖyta ne disertacija, o veikalas „Bulgarijos sanitarinės etnografijos medŖiaga“, 1891 m. publikuotas Sofijoje [1]. Mūsų duomenimis, J. Basanavičius nebuvo apgynęs disertacijos. Daug vėliau, 1922 m., daktaras už nuopelnus buvo išrinktas Lietuvos universiteto garbės nariu ir profesoriumi, 1923 m. jam buvo suteiktas medicinos garbės daktaro laipsnis [1].

¹¹ Nuo 1878 iki 1908 m. Bulgarija buvo kunigaikŖstystė, pavaldė Osmanų imperijai.

¹² Ŗr.: Grigaravičius A. Atsiskyrelis iš Suvalkijos: Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai. Vilnius: Versus aureus, 2017 [7].

¹³ Ypač didelis organizmo jautrumas tam tikroms medŖiagoms (vaistams, maisto produktams ir kt.).

¹⁴ *Volens nolens* (lot.) – noromis nenoromis.

*necessitatem*¹⁵ prie pieno priprasti“ [2]. Taip pat J. Basanavičius aprašė, kaip kartą Bulgarijoje 1899 m. „turkų „muktaras“ (šaltyšius) pasivadino mane prie juodos „kaavės“ (Mokka kavos), kurią iki tol, būdavo, turkų kavinėse gerdavau. Išgėrus ant „tuščios dūšios“ turkų stiprios kavos diktoką „filidžę“, prasidėjo baisi širdies aritmija, labai ilgai dūravusi, ir nuo tos dienos nustojau kavą gėręs, tik vokiečių okupacijos laiku pradėjau jų ersatz-kavą – kurioje nė kokio kofeino nėra – gerti“ [2].

J. Basanavičius prisipažino, kad nebuvo didelis šokių gerbėjas: „Gimnazijoj būdamas norėjau mokytis šokt, bet bešokant, tik kelis kartus apsisukus, pradėdavo širdis plakt ir aš turėdavau liautis šokęs, šokių neišmokau ir visą savo gyvenimą negalėjau Terpsykorai¹⁶ tarnauti.“ [2]

GYDYMASIS SANATORIJOSE

1893 m. J. Basanavičius, padažnėjęs skausmams ir kojų tirpimams, pakartotinai kreipėsi į gydytojus Vienoje: „Turint daug darbo ir vaikščiojimo, pas mane pasirodė pirmučiausiai *neuralgia intercostalis*¹⁷ kairiame krūtinės šone, taigi toje pusėje, kur buvo likusi kūne kulipka; tūlam laikui praėjus sekė paraestezija formikacijos¹⁸ pavidale kairėjėj kulšyje, kiek vėliau – po kelių dienų – apsiereškė ir dešinėjėj, paskui nusileido iš kulšio ir į blaudzas: kiek dūravusi paraestezija galop virto hemianaestezija, ir kojos tarytum medinės tapo. Pastatytos palei nugarkaulį dielės nė kokio pagerėjimo neatgabeno. Gruodžio m. išvažiavau į Vienną pas prof. d-rą Moricą Benediktą, kursai, mane apžiūrėjęs, išsiuntė mane į Meran’ą Alpuose pas d-rą von Kanan Edl. von Albert, kur gruodžio 24 d. atvykau ir 26 d. persikėliau į jojo sanatoriją Martinsbrunn’e už 2 kilometrų nuo miesto.“ [2]

Nuo 1893 m. beveik kasmet gydėsi įvairiose sanatorijose. Daktaras vertindavo sanatorinio gydymo rezultatus, pateikdamas savo svorį prieš ir po gydymo, simptomų kaitą ir taikytus gydymo metodus. Apie gydymo metodus, taikytus pirmo vizito Martinsbrune metu, J. Basanavičius rašė: „Kasdien paskirtomis valandomis elektrizacija, vannos, masažas ir ant nugarkaulio laikymas „Kühlapparato“, vidun imdavau ergotina¹⁹ ir *argentum nitricum*²⁰. Kad per daug kojų nervų neerzintus, beveik kasdien mažais rateiliais mane vežiota vaikštynių į Meraną ir atgalios.“ [2]

Daktaras aprašė ir atliktus tyrimus: „Elektros srovės aparatu nervus tardant, tuomet *nervorum peroneorum*²¹ reakcija buvo 10 Milliamperes; urinoje rasta tik padaugėjusį indikatą, šiaip normalę.“ [2] Gydėsis sanatorijoje pusantro mėnesio, parestzijoms sumažėjus, daktaras keliavo Italijos šiaurėn, o kovo mėnesį, „5–6 d. buvau Heidelberge dėlei konsultacijos pas prof. d-rą Wilh. Erb’ą²², garsų nervų ligų specialistą, o München’an sugrįžęs 7 d. – pas prof. von Ziemssen’ą“ [2]. J. Basanavičius aprašė gydytojų konsultacijas, minėjo, kad pats tuo pat metu dirbo bibliotekose.

1896 ir 1897 m. gydėsi centrinės Austrijos Alpių miestelyje Halštate. Besigydamas sanatorijoje Purkersdorfe 1900 m., šlapime rasta padidėjusi šlapimo rūgšties koncentracija: „*Acidum uricum* buvo kiek daugiau ir indoxylis labai padaugėjęs; daug sedimento ir labai skaitlingų uratų ir *acidi urici* paplokščių kristalų ir budės pavidalu, atskirų epitelijų iš pūslės ir leukocytų.“ [2] J. Basanavičiui sanatorijose buvo taikyta: gimnastika, masažas, angliarūgštės vonios. Bad-Gašteine daktaras gydytas radioaktyvaus vandens voniomis. J. Basanavičius kelis kartus gydėsi Karlsbado sanatorijose, 1904 m. – Francensbade. Autobiografijoje 1904–1910 m. apie gydymąsi sanatorijose neužsimenama, o nuo 1910 m. vėl beveik kasmet minimos Francensbado, Karlsbado gydymo klostys.

ALTERNATYVAUS GYDYMO METODAI

J. Basanavičiui grįžus į Varną, 1893 m. kojų parestezijos atsinaujino. Daktaras rašė išbandęs ir tokį naują gydymo metodą: „Sumaniau parsisiųsdinti iš Genevos nuo Perrotet’o tuomet giriamo „sequardin’o“ – pagal Brown-Sequard’o²³ metodą pagamintų gyvulių pautų²⁴ syvų, kurių vieton vėliau prof. Pöhl įvedė „sperminą“ – ir birželio 17 d. mėginiau išbandyti: įsičirškinau po oda ir ant rytojaus jaučiausi geriau, tarytum paraestezijos buvo pragaišė – bet tai buvo autosugestija, apgaulingas jausmas. Birželio 27 d. antrą kartą po oda įčirškinus, sukietėjo oda aplink įdurtą vietą ir pasirodė erythema, todėl turėjau liautis tuos vaisius vartojęs, nė kokių rezultatų nepasiekęs.“ [2]

J. Basanavičius taip pat pastebėjo placebo efekto, savi-taigos veiksmingumą, gydant įvairius ligonius. Pavyzdžiui, 1897 m. jis aprašė sėkmingai gydęs „dėlei nenusise-

¹⁵ *Per necessitatem* (lot.) – iš būtinumo.

¹⁶ Terpsichorė – senovės graikų mitologinė būtybė, viena iš 9 mūzų, šokių ir chorinio dainavimo globėja.

¹⁷ Tarpšonkaulinė neuralgija.

¹⁸ *Formica* (lot.) – skruzdėlė, formikacija – skruzdėlyčių bėgiojimo jausmas odoje.

¹⁹ Ergotinas – skalsių alkaloidas.

²⁰ Sidabro nitrato [tirpalas].

²¹ Šeivinių nervų.

²² Vilhelmas Heinrichas Erbas (*Wilhelm Heinrich Erb*; 1840–1921) – žymus vokiečių neurologas, elektrodiagnostikos, elektroterapijos pradininkas.

²³ Šarlis Eduardas Braun Sekaras (*Charles-Édouard Brown-Séquard*; 1817–1894) – gydytojas, neurofiziologas, aprašęs nugaros smegenų hemisekcijos sindromą; iš gyvūnų sėklidžių ekstrakto sukūręs *Brown-Séquard* eliksiyrą, kuris, kaip tuomet manyta, pailgindavo gyvenimą ir atjaunindavo.

²⁴ Pautas – kiaušinis, šiame kontekste – sėklidės.

kusios meilės – jos mylimasis buvo vedęs kitą merginą“ anoreksijos simptomų varginamą merginą: „Mergina jau buvo labai sumenkėjusi, susilpusi, suliesėjusi, sudžiūvusi ir gulėte lovoj gulėjo, paeiti negalėdama. Iškamantinėjęs ligos atsiradimą ir neradęs nė kokios organiškos priežasties, negut hysteriją ir nervų suirimą, aš, suggestija naudodamasis, įkalbėjau jai, kad ji pasveiksianti, ir varu priverčiau išgerti stiklą pieno – ir žiūrėk, verčiama išgėrė ir neišvėmė ir nuo tos valandos pradėjo valgyti; aš, kitą dieną apleisdamas ligonę, galėjau tik džiaugtis psichiško gydymo pasekmėmis. Paskui ji visiškai pasveiko ir buvo man labai dėkinga už pagelbą, o šitas įvykis mano reputacijai, kaip gero gydytojo, buvo labai naudingas.“ [2]

KULKOS PAIEŠKOS

Skausmas, parestezijos, kojų šalimas nuolat vargino daktarą. Versdamasis privačia gydytojo praktika, jis turėjo įveikti ilgus atstumus, todėl įsigijo vežimą ir arkliū: „Iš Merano sugrįžęs pirkau švarų faetoną ir porą dailių juodžių, kad galėčiau vizitas važinėdamas atlikti. Šitas faetonas ir arkliai sukėlė tūlių kolegų tarpe pavydą.“ [2] Nepaisant to, „1894–1895 metų žiemą praleidau su daugybe paraestezijų kojose, ypač šaltas kojas ir pasturgalį (*nates*)²⁵ turėdamas“, – rašė J. Basanavičius.

Atsiradus naujam diagnostikos metodui – rentgenografijai, daktaras 1896 m. nuvyko į Vieną, vildamasis rasti ir pašalinti galimai simptomus sukėlusį svetimkūnį: „Kadangi jau buvo įsitikinta, kad tos visos kojų paraestezijos neturi kitos priežasties kaip esančioji kūne kulipka, kuri, palei nugarkaulį žemyn krisdama, arzino odos jauslius nervus, tai Vienoje man patarta josios ieškoti. Žinoma, kad 1895 m. Würzburgo profesorius Röntgen²⁶ buvo atradęs ypatingos rūšies nematomus spindulius, kuriuos jis X spinduliais pavadino, o dabar jie jojo paties vardu vadinami. Kadangi tais spinduliais galima peršviesti žmogaus kūną ir surasti jame kitus kietus kūnus, pav., kaulus, švino, geležies ir kitų metalų dalis, tai tuomet man buvo patarta pamėginti tuos spindulius pritaikyti, ieškant tos kulipkos. Rugšėjo 7 d. aš kreipiausi į d-ro Eder'o ir Valentos vedamąją įstaigą: „K. k. Lehr- uns Versuchanstalt für Photographie und Reproductionsverfahren“ Vienoje, kurie su Röntgeno aparatu bandė kulipkos ieškoti.“ [2] Deja, diagnostika nebuvo sėkminga: „[kulipkos], kaip mažos, už nugarkaulio pasislėpusios, rasti negalėjo.“ [2]

J. Basanavičius, 1900 m. lankydamasis Vienoje, dėl šios priežasties dar kartą kreipėsi į gydytojus: „Pas drau-

gingą prof. d-rą Ad. Lorentz'ą gegužės 11 d. pasiteiravęs apie kulipkos nervų arzinimą, gavau patarimą duotis dar kartą Röntgeno spinduliais perieškoti josios guolį kūne ir, jeigu būsianti surasta, prižadėjo operaciją padaryti. Todėl kitą dieną apsilankiau pas specialistą, rentgenologą d-rą Kaiser'į, kurio nutrauktoje fotografijoje buvo, nors ne labai aiškiai, kulipka matoma. Pasirodė, kad ta maža kulipka nuo tos vietos, kur ji *in regione scapulae sinistrae*²⁷ kūnan buvo įlindusi, dabar jau žemyn iš kairės nugarkaulio (*columna vertebrarum*) šalies buvo nukritusi ir ties V *vertebra lumbalis*²⁸ raumenyse (*musculi dorsi*) tūnojo.“ [2]

Daktaras svetimkūnio migraciją siejo su simptomų progresavimu ir taip aiškino savo ligos simptomus: „Puldama žemyn ji [kulipka] pirmučiausiai arzino *rami cutanei laterales nervosum intercostalium*²⁹, todėl nervų liga 1893 m. prasidėjo – *neuralgia intercostalis sinistra*³⁰; paskui, dar vis žemyn krisdama, suarzino *rami cutanei dorsales et lumbales*³¹, perduodama irritaciją ir kitiems, būtent kojų odos nervams, kas apsiereiskė formikacija (jausmas skruzdėlių bėgiojimo), hemianaestezija ir k. paraestezijomis.“ [2] Visgi operacinio gydymo tuo metu atsisakyta, „manant, kad kulipka jau ant vietos apsistojus ir įsikapsulavus bus“, juo labiau kad „dėlei neaiškaus kulipkos paveikslo ant fotografijos būtų reikėję didesnę operaciją daryti, kuri odos nervus būtų taipogi suarzinus“ [2].

Po metų J. Basanavičius pakartotinai ieškojo galimybių šalinti kulką – lankėsi Vienoje „pas jaunąjį d-rą Herm. Benediktą dėlei röntgenizacijos, kad aiškesnį vaizdą kulipkos guolio susekus, bet rezultatas buvo dar menkesnis negu ant d-ro Kaiser'io fotografijos“ [2]. Lietuvoje, Kauno karo ligoninėje 1924 m. atliktose rentgenografijose ketvirtą kartą ieškota svetimkūnio. Kulka buvo rasta, tačiau ir šį kartą operacijos buvo atsisakyta [7].

NEURASTENIJA

Neurastenijai J. Basanavičius priskyrė daugelį jį varginusių simptomų: galvos skausmus, nemigą, fotopsiją, epizodinių prikurimą, uoslės ir skonio sutrikimus, tachikardijos priepuolius, kojų skausmus ir parestezijas, šlapinimosi sutrikimus. Pagrindinis neurastenijos simptomas buvo patologinis nuovargis. Pavyzdžiui, 1898 m. daktaras minėjo, kad „vieną dieną labai daug ligonių stetoskopu turėjau auskultuoti; nuvargę nuo klausymo ausų nervai (*nervi acustici*) išsyk apkurto – kokias 20 sekundžių nieko negirdėjau“ [2]. Aprašė ir kitus simptomus: 1900 m. vasario mėn. „darbuotis smegenų darbu nesiliaujant, <...> atsitiko bjauri

²⁵ *Nates* (lot.) – sėdmenys, sėdynė.

²⁶ Vilhelmas Konradas Rentgenas (*Wilhelm Conrad Röntgen*; 1845–1923) – vokiečių fizikas ir inžinierius, 1895 m. atradęs X (rentgeno) spindulius.

²⁷ Kairės mentės srityje.

²⁸ 5-ojo juosmeninio slankstelio.

²⁹ Tarpšonkaulinių nervų jutimines šakas.

³⁰ Kairė tarpšonkaulinė neuralgija.

³¹ Čia veikiausiai minimos iš nugaros smegenų krūtininės ir juosmeninės dalies išeinančių nugarinių nervų (*nn. spinales*) nugarinės šakos, inervuojančios odą stuburo srityje.

*hyperaemia cerebri*³² – maniau iš baimės, kad jau bus gyvenimo galas. Nuo šaltų kompresų ant galvos ir paskui prie kaktos ir už ausų pastatytųjų dielių kraujo telkimasis galvon sumažėjo, praėjo, bet užtat paraestezijos labai sustiprėjo ir pasirodė *neurasthenia cerebri*³³ [2].

1901 m. rašė apie uoslės ir skonio sutrikimus: „Besikankydamas su savo neurastenija ištįsą pereiną rudenį ir žiemą, ypač kad dar prisidėjo *hyperosmia* ir *porosmia*³⁴ – visas oras tabako dūmais smirdėjo, taipogi *paragensia*³⁵ – vario skonis ant liežuvio.“ [2]. O 1904 m. – naktinį dažno širdies plakimo priepuolį, kurį sukėlė košmariški sapnai: „Naktyje pabudau su tachycardia: sapnavau, rodos, kokia žvėris (katė) ar moteriškė su ilgais nagais draskė man kūną, nuo ko labai skaudėjo, ir iš baimės prabudau – kūne paraestezijos persėjimo formoje.“ [2]

Nuo 1905 m. J. Basanavičių dažnai kankindavo nemiga: „Dažniausiai be sulfonalio³⁶ miegot negalėjau, nemiga kankino.“ [2] Be to, „tarytum kas spaudė viršugalvį, veržė smegenis, degė oda, raudonavo veidas. Tarpais pasirodydavo *neuralgia nervi supraorbitalis sinistri*³⁷, *urina spastica*³⁸“ [2], 1913 m. paminėjo atsiradusią fotopsiją.

Visus savo simptomus daktaras atvirai, nuoširdžiai pateikė autobiografijoje, nepraleisdamas net haliucinacijų aprašymo: 1914 m. gegužės „30 d. pasivaidino mano akims kambaryje nedidelis šunytiš, kurio tikrumoje nebuvo“ [2].

NUOLATINIAI VARGAI – NERVAI, ŠIRDIS, SKRANDIS

J. Basanavičius autobiografijoje nuo 1901 m. vis dažniau rašė apie nerimą keliančius simptomus. Lapkričio 7 d. paminėjo širdies aritmiją su parestezijomis kojose, „kada jos nuo 4 val. ryto iki 1 val. po pietų dūravo ir rodėsi, kad seks *paralysis cordis*³⁹. Bet vėliau širdis nusiramino, tik kartas nuo karto širdies nereguliaris plakimas atsikartodavo“ [2].

Nuo 1904 m. J. Basanavičius itin dažnai minėjo širdies ritmo sutrikimus: „Kada širdies aritmijos vis dažniau

ėmė rodytis, ir tai labai smarkios.“ [2] Aritmijoms gydyti daktaras dar kartą bandė leisti spermino (Pöhl) injekcijas. Norėdamas išvengti aterosklerozės, pradėjo vartoti „antisclerosiną“. Atsirado naujas simptomas – „galvos kvaitulys“, kuris praeidavo pagulėjus, uždėjus dėles už ausų. J. Basanavičiaus dienoraštyje 1905 m. „prie kiekvienos beveik dienos yra pažymėta aritmijos, kurios pasirodydavo ypač valgant ir geriant; bjaurios galvos paraestezijos, liežuvio, gomurio ir stemplės (*paraesthesia gustatoria seu parageusia*) su bjaurum skoniu (*Metall-u. Kupfergeschmack*⁴⁰), nuolatinis sunkumas pilvelyje, raugėjimu tyru oru (*aerophagia*?), kai kada „globulus“⁴¹, nemiga, menkas miegas, be sulfonalio dažnai užmigti negalėjau. Aritmijos kai kada visą dieną dūravusios, todėl dažnai imta *tra strophanti*⁴², *kal. bromatum*⁴³; ilgiau dūruojančias aritmijas *nervum vagum dextrum*⁴⁴ spausdamas raminau“ [2].

Šie simptomai tęsėsi grįžus į Vilnių 1905 m., be to, tais pačiais metais rugpjūčio 19–21 d. daktarui pasireiškė viduriavimas, 22 d. – drugys (gydytas chininu⁴⁵), 24 d. – dilgėlinė, lapkričio 16 d. – dešinės klubinės duobės sutinimas ir vidurių užkietėjimas („Iš pradžių, iki diagnozės nebuvo pastatyta, buvau labai susirūpinęs, ar nebus tai kokia neoplazma, tarp žarnų auganti, bet vėliau pasirodė, kad tai buvęs paratyphlitis⁴⁶“ [2]). 1906 m. sausio mėn. dėl pilvo skausmų ir gastrito simptomų konsultavosi Sankt Peterburge, tyrėsi „pilvelio sunką“⁴⁷, kuri pasirodė rūgščios reakcijos, bet be liuso *acidi hydrochlorici* (HCL). Tokiu būdu paaiškėjo, kad mano pilvelyje buvo *achlorhydria*⁴⁸ *seu achylia gastrica*, nuo ko, rodos, iš didelės dalies, normaliai maisto virškinti neįstengiant, kildavo taip skaitlingos širdies aritmijos, ypač valgant, ir parageusia“ [2].

ĮVYKIŲ SŪKURYJE VILNIUJE

Atvykęs į Vilnių, J. Basanavičius ėmėsi visuomeninės veiklos, būrė lietuviybės ir nepriklausomybės mintimis gyvenančius tautiečius. Jam vadovaujant, 1905 m. buvo ren-

³² Galvos smegenų hiperemija, t. y. kraujo priplūdimas į galvos smegenis.

³³ Galvos smegenų neurastenija, čia – nuovargis, patiriamas po protinio darbo.

³⁴ Hiperosmija – uoslės sustiprėjimas. Parosmija – uoslės sutrikimas.

³⁵ Parageuzija – blogo skonio burnoje pojūtis.

³⁶ Sulfonalis – sulfonmetanas, susintetintas 1888 m. ir vėliau vartotas kaip hipnotikas.

³⁷ Kairiojo viršakiduobinio nervo (pirmosios trišakio nervo šakos) neuralgija.

³⁸ Spazmai šlapinimosi metu.

³⁹ Širdies paralyžius.

⁴⁰ *Kupfergeschmack* (vok.) – vario skonis.

⁴¹ *Globulus* (lot.) – rutulėlis, gumulėlis. Čia – gumulo jausmas gerklėje.

⁴² *Tinctura strophanti* (lot.) – strofanto tinktura.

⁴³ Kalio bromidas – pirmasis vaistas epilepsijai gydyti, 1857 m. paminėtas „Lancet“ žurnale. Seras Šarlis Lokokas (*Charles Locock*; 1799–1875), karalienės Viktorijos (1819–1901) akušeris, pastebėjo teigiamą kalio bromido efektą gydant „isterinę epilepsiją, susijusią su menstruaciniu periodu“ [24].

⁴⁴ Dešinių klajoklių nervą.

⁴⁵ Chininas – alkaloidas, išskirtas iš chininmedžio (kinmedžio) žievės, vartotas ne tik maliarijai, bet ir įvairiems uždegimams gydyti.

⁴⁶ Taip pat vadintas ir *perityphlitis*, kuris XIX a. pab. mokslinėje literatūroje laikytas uždegimu apie akląją žarną, dažniausiai dėl kirmėlinės ataugos patologijos [25].

⁴⁷ Skrandžio sultys.

⁴⁸ Liga, kai sutrinka skrandžio sulčių (ir druskos rūgšties) gamyba skrandyje.

giamasi Didžiajam Vilniaus Seimui, 1907 m. įkurta Lietuvių mokslo draugija.

J. Basanavičiaus autobiografijoje nušviesti svarbūs visuomeniniai įvykiai, tačiau taip pat daug dėmesio skirta ir jo negalavimų aprašymui. Daktaras vis minėjo jį kamavusią nemigą, paresteziją, neuralgiją, širdies aritmiją, kataro simptomus, dispepsiją, viduriavimą, dažniausiai negalavimus siedamas su patiriamu dideliu fiziniu ir psichiniu krūviu. Pvz., 1908 m. pasireiškusias širdies aritmijas daktaras aiškino taip: „Pilvelio sunkoje *acidi hydrochlorici* trūkumas, o todėli dyspepsija darė tai, kad valgant arba ir pavalgus buvo nenormaliai erzinas nervas *vagus*, kas apsiereikšdavo širdies aritmijomis. <...> Kadangi jau nuo seniai valgant geriant pilvelin įeina daug oro (*aerophagia*), o tarp kitų priežasčių (*achyilia gastrica*) – nuo jo išsipučia patsai pilvelis, pakelia aukštyn diaphragmą ir irrituoja *nervum vagum*, kas taipogi ant širdies ritmo (*arythmia*) atsiliepia, tai jau nuo kokio mėnesio beveik reguliariai vakare atsigulęs pilvelio massažą darau, iki iš jo oras (kliuksėjimas) beveik visiškai išnyksta. Šita manipuliacija gana pasekmingai bjaurias aritmijas pašalina.“ [2] Dėl nervų ligos simptomų ir nemigos J. Basanavičius 1909 m. pradėjo vartoti „phytiną“, dėl skrandžio ligų – acidolpepsiną, o nuo anaemijos – arseniką⁴⁹.

Kūno negalavimai netrukė J. Basanavičiui tęsti aktyvios visuomeninės veiklos, nors daktaras ir apgailėstavo dėl ligų nuveikiantis mažiau, nei galėtų: „Įvairių ligų – kaip minėta – kliudomas, aš dažnai negalėjau intensyviau darbu užsiimti ir didesnių veikalų atlikti, negu atlikti valiojau. Lai būna tai pateisinimu mano atliktiems menkiems darbams taip ilgame mano gyvenime!“ [7]

NAUJOS TRAUMOS IR NESĖKMĖS

Pasikėsėjimas Lom-Palankoje buvo bene didžiausia, tačiau ne vienintelė J. Basanavičiaus patirta trauma. Grįžtant iš Ožkabalių, kur lankė sergantį brolių, 1910 m. vasario mėnesį J. Basanavičiaus pakinkyta kumelė pasibaidė, apversdama bričką. Daktaras krisdamas susižalojo veidą ir nosį, prasikirto apatinę lūpą, kurią vėliau pats dezinfekavo ir sutitvarstė, o vakare Vilkaviškyje lūpą susiuvo daktaras Kudirka⁵⁰. Nosis ir lūpa tino, „tik skystimus (arbata, bulionas, pienas) galėjau gerti; turėjau lovoje gulėti“. Išėmus siūles, „pasirodė, kad žaizdos kraštai nesulipę, nesuaugę, o jos dugnas nekroze; išplovęs karbolio vandeniui, apibarsčiau jodoformu ir perrišau“ [2].

Kitas nelaimingas įvykis – apsinuodijimas smalkėmis Niškovskio viešbutyje, kuriame J. Basanavičius apsistodavo, atvykęs į Vilnių: „Niškovskio hotelyje pradėjus krosnis šildyt akmeninėmis anglimis, mano nehermetiškoje, su

plyšeliais tarp atskirų koklių krosnyje naktį [1914 m.] sausio 5 d. priėjo smalkių, nuo kurių mane apsvaigusį, be sąmonės gulint iš ryto užtiko Jonas Luckevičius ir pašaukė gydytojus, kurie mane atgaivino <...>. Tikra tuomet apsvaigimo priežastis dar nebuvo žinoma iki sausio 15 dienos, kada tas pats nuotykis naktį nepasikartojo, tik didesniu maštabu:⁵¹ atgaivinti mane buvo jau kur kas sunkiau – turėta statyt už ausų dieles.“ [2] Daktaras įvardijo apsinuodijimo smalkėmis pasekmes: „Po ligos liko man negalėjimas laisvai kalbėti ir omenies,⁵² kuri pirmiau buvo labai stipri, silpnumas, lengvas naujausių nuotykių užsimiršimas ir balso užkimimas (*laryngitis*).“ [2] J. Basanavičiaus sveikatos būklės pablogėjimas buvo pakomentuotas ir to meto spaudoje: „Viltis“ pranešė, kad „d-ras Jonas Basanavičius labai sunkiai susirgo. Gydytojai bijo katastrofos“, o kitame numeryje patikslino, kad daktaro sveikatos būklė stabilizavosi [7].

KARAS, NEPRIKLAUSOMYBĖ

Nuo 1914 m. J. Basanavičius apie ligas autobiografijoje užsimindavo kiek rečiau. Antanas Smetona (1874–1944) prisiminimuose minėjo, kad daktaras tuo metu mažai dėmesio skyrė savo sveikatai ir buičiai: „Amerikos kelionė [1913 m.] Basanavičių gerokai pavargino. Be to, nusilpino jo sveikatą begalės darbų ir ypatingas asketiškas gyvenimas. Kaip pargrįžęs iš Bulgarijos apsigyveno Niškovskio viešbutyje viename kambarėlyje, taip tenai visą laiką ligi pat karo ir paliko. Maitinosi paprasčiausiai po pigiasias valgyklas, sėdėjo darbu užsiėmęs savo viešbutyje ar troškiamame Mokslų draugijos bute. Tik vasarą išvažiuodavo kaiman kokiam mėnesiui ar kelioms savaitėms. Galų gale pasidarė labai nervingas ir dažniau sunegaluodavo.“ [9] Gyvenimo sąlygos tapo dar prastesnės, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui: tuo metu Vilniuje trūko net duonos, kurią, kaip rašė daktaras, keptą namie, pirkdavo iš A. Smetonos.

Apie kuklią, net skurdžią J. Basanavičiaus buitį atsiminimus palikusi Ieva Lingiūtė, tuo metu tarnavusi pas daktarą Vilniuje: „Parėjau atsimenu pas jį tarnauti. Kambariai šalti, indaujoj tik šmotas supelėjusių kazokiškių lašinių ir sūrio akmeninio pusė. Persigandau. Pone Dieve, kaip gali šitaip gyventi toks didelis ponas! Apkūrinau, apsitvarkiau, valgio pateikiau. Pasitikėjo manim ponas ir visą namų gospadorystę atidavė. O jis tik rašė ir rašė <...>. Ai daug dirbo ir taupus buvo. Aliai plutelę duonos su arbata suvalgydavo, nei trupinėlį be reikalo nenumesdavo.“ [7]

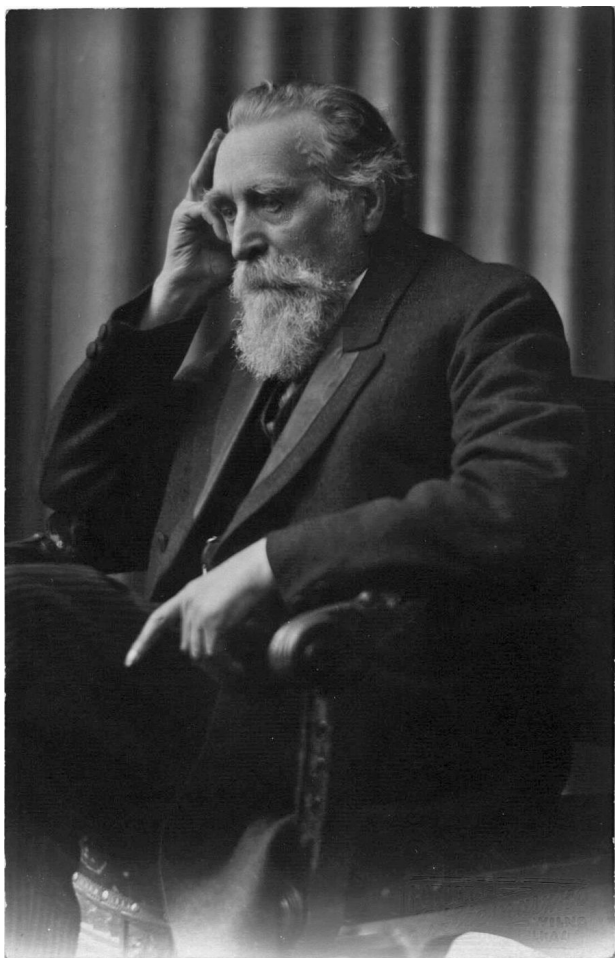
J. Basanavičius 1917 m. lapkritį autobiografijoje rašė: „Nuo daug stovėjimo ir vaikščiojimo pasirodė naktimis pėdose ir kojų blauzdų raumenyse (*m. gastrocnemius*,

⁴⁹ Arsenikas – nuodingas diarseno trioksidas, istoriškai vartotas sifiliui, navikams, įvairiems uždegimams gydyti. Paradoksalu, tačiau šiandien arseno trioksidas nanodalelių forma yra tiriamas kaip potencialus vaistas ūminei promielocitinei leukemijai gydyti [26].

⁵⁰ Tai nebuvo daktaras Vincas Kudirka (1858–1899), kuris 1910 m. jau buvo miręs.

⁵¹ Mastelium, mastu.

⁵² Atminties.



2 pav. Jonas Basanavičius Vilniuje, apie 1924 m.
Nuotrauka L. Siemasko, Wilno. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Su leidimu.

*soleus, peroneus longus*⁵³) tampymas su sopėjimu – trauktis (*Muskelcontraction, Muskelzusammenziehung*), kojas ištiesiant arba krutinant; kai kada tas trauktis pradėjo būti labai skaudus ir ilgai dūruojas, kad miegoti kliudė. Nuo to laiko trauktis iš pėdų ir blauzdų neišnyksta ir laikas nuo laiko pasirodo.“ [2] Vėliau daktarui pasireiškė stiprėjantis kojų tirpimas, kurį „ištyrinėjant kiek tai pačiam galima – kojų odos jauslumą faradisacijos srove, pasirodė, kad *nervi peronei* į tą srovę nereaguoja ir kad šitų nervų išsiplėtimo srityje pėdų odoje (*n. n. peronei superficiales*⁵⁴) odos jauslingumas žymiai nusilpnėjęs. Abiejų kojų kelių

*reflexus petellaris*⁵⁵ nežinia nuo kurio laiko dingęs. Toniaški „crampi“ kojų raumenyse laiks nuo laiko pasirodo“ [2].

Dar po metų išsipildė J. Basanavičiaus svajonė – daktarui pirmininkaujant, Lietuvos Tarybos nariai 1918 m. vasario 16 d. paskelbė Lietuvos nepriklausomybę. J. Basanavičius, kaip vyriausias, pirmasis pasirašė Nepriklausomybės aktą: „Visiems 20 Lietuvos Tarybos nariams susitarus, nuspręsta tapo paskelbti Lietuvos nepriklausomybę Vokietijai, Rusijai ir kitoms valstybėms. Tai buvo šeštadienis, 12 val. 30 m. dieną, kada, man Taryboje pirmininkaujant ir skaitant paskelbimo formulu, tai ir atlikta tapo, visiems Tarybos nariams karštai delnais plojant.“ [2]

Kiek atsitraukęs nuo aktyvaus visuomeninio darbo, labiau vykdydamas lietuvių tautos patriarcho, lietuviybės puoselėtojo vaidmenį, daktaras minėjo dalyvaudavęs įvairiuose proginiuose renginiuose, apdovanojimuose, ovacijose (2 pav.). Tačiau Juozas Paukštėlis⁵⁶ atsiminimuose rašė, kad 1924 m. svečiuodamasis Kaune, daktaras J. Basanavičius „sėdėjo toks sumenkęs, pailsęs, abejingas, toks, lyg visos tos kalbos ne jam būtų sakomos“⁵⁷ [10]. J. Basanavičius šį laikotarpį apibendrina paskutiniame autobiografiniame įrašė: nuolatinės kratos lietuviškų laikraščių redakcijose, įstaigose ir butuose, lietuvių gydytojų areštai ir kitas lenkų valdžios daromas spaudimas Vilniaus lietuviams, „įvairios rūšies lietuvių ir jų kalbos persekiojimai Vilniuje daro labai blogo įspūdžio kaip į kitų žmonių, taip ir į mano nervus ir suteikia be galo daug neramumo dėlei savo paties likimo. Todėl nebera ko stebėtis, kad ir mano nervų liga, kaip ir kiti organizme patologijos procesai, ūmai blogyn eina...“ [2].

PASKUTINĖS DIENOS

J. Basanavičiaus sveikata vis labiau silpo. Juozas Kairiūkštis⁵⁸ atsiminimuose rašė, kad, 1927 m. sausio pradžioje lankant daktarą, šis skundėsi tinstančiomis kojomis. Siekdamas nuo lentynos knygos, griuvo nuo kėdės ir susimušė šoną. Vedamas laiptais Lietuvių klinikoje prisitarė, kad jais lipa gal paskutinį kartą [7].

Gydytojas Danielius Alseika⁵⁹ Amerikos lietuvių laikraščiu „Vienybė“ 1927 m. vasario 11 d. pranešė, kad ligonis per visus praėjusius metus buvo silpnas, vos begalėjo ateiti į jubiliejaus iškilmes, jį kankino „širdies

⁵³ Išvardyti blauzdos raumenys: dvilypis, plekšninis, ilgasis šėivinis.

⁵⁴ Paviršiniai šėiviniai nervai.

⁵⁵ T. y. *reflexus patellaris* (lot.) – kelio refleksas.

⁵⁶ Juozas Paukštėlis (Ptašinskas; 1899–1981) – rašytojas, prozininkas, dramaturgas, vertėjas.

⁵⁷ Pavyzdžiui, štai kaip Lietuvos prezidentas Kazys Grinius (1866–1950) sveikino J. Basanavičių 75 metų sukakties proga: „Sveikas Lietuvių Tautos Dvasios Galiūne! Sveikas nenuveikiamas Tėvynės laisvės ir nepriklausomybės Karžygy! Sveikas nenuilstamai budėjęs ligi šiol mūsų Valstybės aukuro brangiosios mūsų Sostinės Vilniaus sargyboje! <...> Visi Tautos sūnus ir dukters šiandie džiaugiasi Tavo Jubiliejum, gėrisi Tavo darbais ir sveikina Tave, kreipdami į Tave, Brangusis Tautos Vade, savo karštas, kupinas meilės širdis, ištiesdami Tau savo dėkingas rankas...“ [27].

⁵⁸ Juozas Kairiūkštis (1855–1937) – pedagogas, visuomenės veikėjas.

⁵⁹ Danielius Alseika (1881–1936) – gydytojas, Vilniaus krašto lietuvių bendruomenės veikėjas.

Lentelė. Svarbiausi daktaro Jono Basanavičiaus gyvenimo įvykiai bei istorinis ir politinis kontekstas Šiaurės vakarų krašte* ir Nepriklausomoje Lietuvoje

Data	Jono Basanavičiaus gyvenimo įvykiai	Istorinis, politinis kontekstas
1851 m. lapkričio 23 d.	Gimė Ožkabaliuose, Vilkaviškio apskrityje.	1830–1831 m. sukilimas. 1832 m. buvo uždarytas Vilniaus imperatoriškasis universitetas, Medicinos fakultetas paverstas Vilniaus imperatoriškąja medicinos-chirurgijos akademija, kuri buvo uždaryta 1842 m. 1840 m. panaikintas Lietuvos Statutas, įvesta Rusijos teisė.
1868–1879 m.	1868–1873 m. mokėsi Marijampolės miesto mokykloje ir gimnazijoje. 1873–1879 m. studijavo Maskvos universitete.	Žemaitijoje, vadovaujant vyskupui Motiejui Valančiui, nuo 1858 m. pradėjo veikti blaivybės draugijos. Rusijos imperijoje 1861 m. panaikinta baudžiava. 1863–1864 m. sukilimas. Nuslopinus jį, Šiaurės vakarų krašte caro administracija pradėjo įgyvendinti Rusų pradų atkūrimo programą, depolonizacijos politiką, pradėta proteguoti stačiatikybę. Nuo 1864–1865 m. uždrausta spausdinti ir platinti lietuviškas knygas lotyniškais raidėmis, įsakyta jas spausdinti kirilica, prasidėjo knygnešių judėjimas. 1867 m. atidaryta Vilniaus viešoji biblioteka. 1871–1873 m. nutiestas Liepojos–Romnų geležinkelis.
1880–1892 m.	1880–1882 m. dirbo gydytoju Bulgarijoje, Lome. 1882–1884 m. gilino medicinos žinias Prahoje, įkūrė „Aušrą“. Susipažino su būsima žmona Gabriele Eleonora Mol. 1884–1892 m. tęsė gydytojo darbą Bulgarijoje (Elenoje ir Lom-Palankoje).	1882 m. Šiaurės vakarų krašte pradėtos tiesti pirmosios telefono linijos. Rytprūsiuose 1883–1886 m. leistas nelegalus lietuviškas laikraštis „Aušra“. Rusijos valdžia 1892 m. išleido įsakymą persekioti slaptąsias lietuviškas mokyklas. Dr. Vincas Kudirka 1889 m. pradėjo leisti mėnesinį laikraštį „Varpas“.
1892–1905 m.	1892 m. persikėlė ir tęsė darbus Varnoje. 1905 m. grįžo į Lietuvą ir įsikūrė Vilniuje.	1893 m. įvyko Kražių skerdynės. 1895 m. pasirodė Maironio poezijos knyga „Pavasario balsai“. 1897 m. įvyko pirmasis Rusijos imperijos gyventojų surašymas. 1899 m. Palangoje suvaizdintas pirmasis viešas lietuviškas spektaklis – Antano Vilkutaičio-Keturakio „Amerika pirtyje“. 1904 m. panaikintas lietuviškos spaudos draudimas. 1904–1905 m. Rusijos karas su Japonija.
1905–1918 m.	Tęsė visuomeninę, kultūrinę, politinę ir mokslinę veiklą Vilniuje. 1913 m. keliavo į Ameriką, rinko lėšas Lietuvių konferencijai surengti. Pirmininkavo Lietuvos Tarybai pasirašant Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo aktą.	1905–1907 m. revoliucija Rusijoje. 1905 m. Didysis Vilniaus Seimas. Pirmasis pasaulinis karas (1914–1918 m.). 1918 m. vasario 16 d. paskelbta Lietuvos nepriklausomybė.
1918–1927 m.	Tęsė visuomeninę veiklą lenkų okupuotame Vilniuje. Mirė 1927 m. vasario 16 d. Vilniuje, palaidotas Rusų kapinėse.	1920 m. Liucijano Želigovskio armija, sulaužydama Suvalkų sutartį, užėmė Vilnių ir Vilniaus kraštą. Lietuva 1921 m. įstojo į Tautų Sąjungą. 1922 m. įvestas naujas piniginis vienetas – litas. 1922 m. išleistas Žemės reformos įstatymas. 1923 m. prie Lietuvos prijungtas Klaipėdos kraštas. Lietuvoje 1926 m. gruodžio 17 d. įvyko perversmas.

*Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko ir Mogiliovo gubernijos XIX a. penktajame dešimtmetyje pradėtos vadinti Šiaurės vakarų kraštu.

sklerozas“ ir pūslės liga, pastaruoju metu apsirgo „katarališku“ plaučių uždegimu, ir kad vilties maža [7]. Po trijų dienų gydytojas pranešė, kad padėtis komplikauta dėl silpnos širdies ir „sklerozo“, chroniškam pūslės uždegimui pašalinti reikia operacijos, kurios anksčiau nenorėjo daryti, o dabar – pavojinga. Vasario 12 d. „Vilniaus aide“ buvo paskelbta informacija, kad J. Basanavičius, be jį

kankinančios šlapimo pūslės ligos, prieš kelias dienas apsirgo ir „katarališkos formos plaučių uždegimu“, tačiau yra sąmoningas ir net sirgdamas nenustoja noro dirbti. Vasario 15 d. pranešta apie sveikatos pagerėjimą, vasario 16 d. gydytojas D. Alseika pateikė smulkesnes detales apie ligonio sveikatą ir įvykusį gydytojų konsiliumą [7].

J. Basanavičius dienoraštį rašė iki pat 1927 m. vasario 7 d., aprašydamas miego trukmę, kokybę, šlapinimosi sutrikimus. Nemigai gydyti kone kiekvieną naktį vartojęs kalio bromatą ir kitus hipnotikus. Daktaras Jonas Basanavičius mirė 1927 m. vasario 16 d., būdamas 75 metų. Svarbiausi J. Basanavičiaus gyvenimo įvykiai ir istorinis epochos kontekstas pateikti lentelėje.

APTARIMAS

Nors retrospektyvių diagnozių nustatymas ligoniams, gydytiems prieš kelias dešimtis ar net šimtus metų, žinant tik kai kurias nusiskundimų, anamnezės ir ligos eigos detales, mokslo istorikų yra kritikuojamas [4, 11], daktaro J. Basanavičiaus ligos istorija yra ypatinga, nes buvo papasakota paties gydytojo. Abejojame, kad J. Basanavičius išties sirgo organine, invalidizuojančia neurologine liga: daktaras išgyveno 75 metus ir iki paskutinių savo gyvenimo mėnesių išliko aktyvus visuomeninėje, kultūrinėje, mokslinėje ir politinėje veikloje [12]. Kita vertus, nuolatinis susirūpinimas ir nerimas dėl savo sveikatos, dažnas gydymasis sanatorijose, atliekami pakartotiniai rentgenologiniai tyrimai, dažnai patiriami epizodiniai sensoriniai simptomai, nuovargis leistų pirmiausia įtarti psichosomatinį susirgimą.

Neurasteniją 1869 m. pirmasis aprašė amerikiečių gydytojas Džordžas Mileris Berdas (*George Miller Beard*; 1839–1883), tad J. Basanavičius savo nervų ligos simptomus priskyrė anuomet dar „naujai“ ligai. Tuo metu vertinta, kad neurastenijai būdingas bendras silpnumas, neuralginiai skausmai, isterija, hipochondrija, nerimas, nuotai kos sutrikimai [13]. J. Basanavičius buvo įsitikinęs, kad, iš „hysteriškos motinos ir džiovininko tėvo“ gimęs, jis dėl įgimto nervų jautrumo turėjo didesnę riziką susirgti neurastenija. Neurastenija ir isterija XIX a. pab. buvo vertintos kaip savarankiškos ligos: neurastenija – labiau kūno, isterija – sielos liga. Teigta, kad paveldimumas ir įgimtas nervų silpnumas didina riziką susirgti šiomis ligomis. Neurastenijos esminiu elementu laikytas nervų silpnumas, tačiau, diagnozavus isteriją, nervų silpnumas vertintas tik kaip papildomas isterijos rizikos veiksnys [14]. XIX a. pabaiga – XX a. pradžia buvo neurastenijos aukso amžius, tačiau nuo 1930 iki 1960 m. šios ligos diagnostika ir populiarumas Europos šalyse ryškiai sumažėjo. Pradėjus tyrinėti lėtinio nuovargio simptomus 1980-aisiais, prisiminta ir apie neurasteniją. Lėtinio nuovargio sindromas ir fibromialgija laikyti panašiomis į neurasteniją ligomis, šiuolaikiniais neurastenijos variantais [15].

Neurastenijos diagnozė klinikinėje medicinoje ir ligų klasifikatoriuose išliko iki mūsų laikų. Neurastenija buvo įtraukta į Tarptautinį statistinį ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikatoriaus dešimtą leidimą (TLK-10), priskirta prie „Kitų neurozinių sutrikimų“ ir užkoduota kaip F48.0. Neurastenijos diagnostiniai kriterijai, praėjus kone 150 metų, beveik nepakito: kaip D. M. Berdo ir J. Basanavičiaus epochoje, taip ir šiandien neurastenija yra apibrėžiama kaip

nuovargio sindromas, kuriam būdingas padidėjęs nuovargis po protinio darbo, produktyvumo kritimas, sunkumas atlikti kasdienes darbus, kūno silpnumas, fizinis nuovargis ir išsekimo pojūtis net po menkiausių pastangų, pasireiškiantis raumenų skausmais ir nesugebėjimu atsipalaiduoti, nemaloniais somatiniais pojūčiais (galvos svaigimu ir skausmais, miego sutrikimais), susirūpinimu blogėjančia protine ir fizine sveikata, dirglumu, anhedonija bei įvairiais nestipriai išreikštais depresijos ir nerimo požymiais [16].

Dėlių terapija vis dar buvo populiarus gydymo metodas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje: J. Basanavičius dėlėmis gydėsi galvos smegenų „hiperemiją“, pasireiškusią dėl sunkaus protinio darbo. Pasak daktaro, po šaltų kompresų ir dėlių terapijos kraujo pritekėjimas į galvos smegenis sumažėjo ir jo būklė pagerėjo. Apsinuodijusių smalkėmis daktarą taip pat pirmiausia gydė kraujo nuleidimu, uždedant dėles. Dėlių terapija – tai lokalaus kraujo nuleidimo metodas, atėjęs dar iš Antikos laikų. Hipokrato medicinos pasekėjams liga nebuvo vieno organo ar organų sistemos pažeidimas, o viso organizmo liga, sukelta keturių organizmo skysčių (kraujo, flegmos, juodosios ir geltonosios tulžies) balanso sutrikimo. Žmogaus temperamentai taip pat sieti su organizmo skysčių disbalansu: manyta, kad geltonosios tulžies perteklius būdingas cholерikui, juodosios tulžies – melancholikui, kraujo – sangvinikui, gleivių – flegmatikui [17]. Galvota, kad, norint padėti ligoniui pasveikti, reikia atstatyti šį organizmo skysčių disbalansą, skatinant ligą sukeliančių skysčių sekreciją, ekskreciją, kraujavimą [18]. Vienas dažniausiai taikytų gydymo metodų buvo kraujo nuleidimas, atliekant flebotomiją: stipriems, pilnakraujams ligoniams, kurių pulsas buvo kietas, gero prisipildymo, ypač sergant ūminėmis ligomis, įvairiomis karštinėmis, kraujas buvo nuleidžiamas tol, kol ligonis apalpdavo [17]. Silpnesniems ligoniams, moterims ir vaikams būdavo skirti kiti antiflogistinio (priešuždegiminio) gydymo metodai: dėtos dėlės, statytos taurės, skirti vaistai, sukeltantys vėmimą, viduriavimą, gausų šlapinimą ar prakaitavimą.

Vertinant šių dienų neurologo požiūriu, vargu ar nugaros minkštuosiuose audiniuose paraspinaliai įstrigusi kulka (jei išties tokia buvo – mat daugelyje atliktų rentgenogramų kulkos nestebėta) J. Basanavičiui galėjo sukelti židininę, tačiau besikeičiančio pobūdžio, epizodinę, dažniausiai – sensorinę (todėl subjektyviai vertinamą) neurologinę simptomatiką: skausmą, hemianestezijas, vienpuses parastezijas. Taip pat negalima atmesti, kad daktaro kojų skausmus su epizodiniais jutimo sutrikimais blauzdose ir išnykusiu kelio refleksu galėjo sukelti kita liga (galimai stuburo juosmeninės dalies radikulopatija, pasireiškusi dėl tarpšlankstelinio disko išvaržų), kurią diagnozuoti, remiantis vien rentgenogramomis, tuo metu buvo neįmanoma. Įstabu, kad V. K. Rentgeniui 1895 m. atradus X spindulius, J. Basanavičius po metų (1896 m.) jau vyko į Vieną išbandyti naujo diagnostikos metodo įstrigusios kulkos paieškai.

Negalima atmesti, kad J. Basanavičių iš tiesų galėjo varginti širdies aritmijos, pasireiškiančios dėl širdies ritmo

ir laidumo sutrikimo, pavyzdžiui, prieširdžių virpėjimo ar supraventrikulinės tachikardijos paroksizmai. Labiau tikėtina pastaroji diagnozė: jau nuo jaunystės laikų J. Basanavičius kentėjo dėl „širdies neurozės“, be to, intensyvaus fizinio krūvio metu pasireikšdavo širdies plakimo epizodai, kuriuos gydytojas slopindavo stimuliuodamas klajoklį nervą. Deja, šios hipotezės negalime nei patvirtinti, nei paneigti – nėra žinoma, ar J. Basanavičiui buvo kada nors atliktas elektrokardiografijos (EKG) tyrimas. EKG prietaisą J. Basanavičiaus amžininkas Viljamas Einthovenas (*Willem Einthoven*; 1860–1927) sukūrė 1901 m. Tuo metu tai nebuvo ligoniui lengvai prieinamas tyrimo metodas: EKG aparatas svėrė 270 kg, prie jo vienu metu turėjo dirbti 5 laborantai, o ligonis, kuriam buvo registruojama elektrinė širdies veikla, sėdėdavo rankas ir kojas įmerkęs į druskos tirpalą [19]. Tik po kelių dešimtmečių EKG aparatas buvo pritaikytas klinikiniam darbui ir pradėtas naudoti kai kuriose Vakarų Europos klinikose.

J. Basanavičiui 1893 m. besigydamas užsienio kurortuose, naudojant elektros srovės aparatą, buvo ištirti šėiviniai nervai, kurių „reakcija“ buvo 10 miliamperų. Manome, kad daktaras XIX a. pabaigoje aprašė tyrimą, kuris tik po daugiau nei 10 metų bus pavadintas elektroneurografija (ENG): neurofiziologai H. Piperis (*Piper*) ir Paulas Hofmanas (*Paul Hoffmann*; 1884–1962) 1907 ir 1910 m. aprašė periferinio nervo stimuliaciją elektros srove, užfiksavo nervo motorinį atsaką elektroduose, esančiuose ant odos virš stimuliuojamo raumens, nustatė mielinizuotų motorinių skaidulų laidumo greitį [20]. Tačiau ir XVIII a. galime laikyti elektrofizilogijos mokslo pradžia: 1713 m. Izaakas Niutonas (*Isaac Newton*; 1643–1727) postulavo, kad nervinis signalas yra elektrinės prigimties, 1791 m. Luidžis Galvanis (*Luigi Galvani*; 1737–1798) nervus apibūdino kaip kelius, kuriais sklinda elektra, 1803 m. Džiovani Aldinis (*Giovanni Aldini*; 1762–1834) panaudojo elektros srovę žinduolių smegenų stimuliacijai, siekdamas sukelti raumenų susitraukimą [21]. Nors J. Basanavičius aprašė šėivinių nervų „reakciją“, tačiau miliamperais (mA) yra matuojamas srovės stiprumas, o ne motorinių skaidulų laidumo greitis. Šiandien, atliekant ENG, toks parametras nėra vertinamas, nes jis neatspindi aksonų kiekio ar mielino pažeidimo. Šiuolaikiniais elektroneurografais srovės stiprumas standartiškai didinamas iki 50 mA arba 100 mA. Veikiausiai, atliekant šėivinio nervo ištyrimą, J. Basanavičiui elektros srove buvo stimuliuotas nervas, siekiant įvertinti kojos judesį bei tai, kokiam srovės stiprumui esant, buvo gautas motorinis atsakas. Manome, kad šio tyrimo metu daktarui šėivinio nervo pažeidimo nebuvo, nes motorinis atsakas gautas, stimuliuojant nedideliu srovės stiprumu – 10 mA. Tačiau negalime atmesti, kad, stimuliuojant nervus elektros srove, daktarui buvo atliekamos ir reabilitacijos procedūros.

J. Basanavičius autobiografijoje ir dienoraštyje daugelį medicinos terminų vartojo lotynų ir vokiečių kalbomis (*in asphyxia, Spitzenkatharr, pleuritis sicca sinistra, in delirio*). Lietuviški moksliniai terminai XIX a. pab. – XX a. pr. dar nebuvo sukurti, nes tik 1904 m. carinė valdžia panaikino 40 m. galiojusį lietuviškų leidinių lotyniš-

kais rašmenimis spausdinimo, įvežimo ir platinimo draudimą. Uždarius Vilniaus imperatoriškąjį universitetą 1832 m. ir Vilniaus imperatoriškąją medicinos-chirurgijos akademiją 1842 m., Šiaurės vakarų krašte aukštasis mokslas nebuvo dėstytas iki 1919 m., kai Vilniaus universitetas buvo atkurtas Stepono Batoro universiteto vardu, 1922 m. Kaune įkurtas Lietuvos universitetas, vėliau pavadintas Vytauto Didžiojo vardu [22]. Knygnešių nelegaliai lietuvių kalba platintos knygelės, spausdintos Mažojoje Lietuvoje, daugiausia buvo elementoriai vaikams, religinio, politinio, istorinio pobūdžio leidiniai [23]. Nors J. Basanavičius vartojo daug tarptautinių medicinos terminų, daktaras taip pat pateikė raumenų spazmo siūlomą lietuvišką atitikmenį (traukutis) ir daugelį kitų, išvirtintusių šiuolaikinėje medicinos terminijoje (akmenligė, džiova, gūžys, vėžys, gimdymas, šiltinė, karštinė ir kt.) [1]. Taigi, J. Basanavičius buvo ir lietuviškos medicinos terminijos kūrėjas.

IŠVADOS

J. Basanavičius veikiausiai nesirgo organine, invalidizuojančia neurologine liga: daktaras išgyveno 75 metus ir iki paskutinių savo gyvenimo mėnesių išliko aktyvus visuomeninėje, kultūrinėje ir politinėje veikloje. Tačiau nuolatinis susirūpinimas ir nerimas dėl savo sveikatos, dažnas gydymasis sanatorijose, užsienio gydytojų konsultacijos, atliekami pakartotiniai rentgenologiniai ir laboratoriniai tyrimai, dažnai patiriami epizodiniai sensoriniai simptomai, nuovargis leistų pirmiausia įtarti psichosomatinį sutrikimą. Nors J. Basanavičiaus autobiografijos ir dienoraščio tekstai skaitytojams gali sudaryti įspūdį, kad daktaro simptomai ir sveikatos būklė buvo dėmesio centre, amžininkų prisiminimuose J. Basanavičius iškyla kaip retai savo sveikata besiskundžiantis ir, dar daugiau, nepakankamai savimi besirūpinantis žmogus. Nepaisant nepriteklių, sunkiais išbandymais tapusių politinių (pasikėsėjimas Bulgarijoje, Pirmasis pasaulinis karas, kova dėl Lietuvos nepriklausomybės) ir asmeninio gyvenimo aplinkybių (mylimos žmonos mirtis), nuolat lydėjusių negalavimų (širdies ritmo sutrikimų paroksizmai, skausminis sindromas), J. Basanavičius nepailsdamas dirbo gydytojo, švietėjišką, mokslinį ir organizacinį darbą, išliko aktyvus visuomenės veikėjas.

Padėkos

Dėkojame dr. Ramūnui Kondratui (Vilniaus universiteto muziejus) už straipsnio idėją, doc. Sauliui Kaubriui (Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas) ir dr. R. Kondratui už vertingas pastabas ir pasiūlymus, dr. Ievai Sereikei (Vilniaus universiteto ligoninės Santaros klinikos) už pagalbą interpretuojant J. Basanavičiaus neurofiziologinių tyrimų duomenis. Esame taip pat dėkingos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotojams už galimybę publikuoti J. Basanavičiaus nuotraukas.

Literatūra

1. Česnys G. Jonas Basanavičius – medicinos praktikas ir mokslininkas. In: Mikelaitytis G, ed. Dr. Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003; 22–32.
2. Basanavičius J. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija: 1851–1922 m. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
3. Karenberg A. Retrospective diagnosis: use and abuse in medical historiography. *Prague Med Rep* 2009; 110: 140–5.
4. Karenberg A, Moog FP. Next emperor, please! No end to retrospective diagnostics. *J Hist Neurosci* 2004; 13: 143–9. <https://doi.org/10.1080/0964704049052158>
5. Mol-Basanavičienė GE. Mano Tėvynė – prie jo širdies. Gabrielės Eleonoros Mol-Basanavičienės dienoraštis ir laišakai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
6. Basanavičius J. Rinktiniai raštai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1970.
7. Grigaravičius A. Atsiskyrėlis iš Suvalkijos: Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai. Vilnius: Versus aureus, 2017.
8. Katkus M. Raštai. Vilnius: Vaga, 1965.
9. Smetona A. Dėl d-ro J. Basanavičiaus 70 metų sukaktuvių. *Švietimo Darbas* 1922; 3–6: 262.
10. Paukštelis J. Raštai, t. IV. Vilnius: Vaga, 1983.
11. Foxhall K. Making modern migraine medieval: men of science, Hildegard of Bingen and the life of a retrospective diagnosis. *Med Hist* 2014; 58: 354–74. <https://doi.org/10.1017/mdh.2014.28>
12. Senn AE. Jonas Basanavičius, the patriarch of the Lithuanian national renaissance. Newtonville, Mass.: Oriental Research Partners, 1980.
13. Crocq MA. A history of anxiety: from Hippocrates to DSM. *Dialogues Clin Neurosci* 2015; 17: 319–25.
14. Bogousslavsky J, ed. *Hysteria: the rise of an enigma*. Basel: Karger, 2014.
15. Schäfer ML. [On the history of the concept neurasthenia and its modern variants chronic-fatigue-syndrome, fibromyalgia and multiple chemical sensitivities]. *Fortschr Neurol Psychiatr* 2002; 70(11): 570–82. <https://doi.org/10.1055/s-2002-35174>
16. Tarptautinis statistinis ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijos dešimtas pataisytas ir papildytas leidimas, Australijos modifikacija (TLK-10-AM). Šaltinis: <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp> (žiūrėta 2018-04-05).
17. Magner LM. *A history of medicine*. Boca Raton: Taylor & Francis Group, 2005.
18. Finger S. *Origins of neuroscience. A history of explorations into brain functions*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
19. Meritt C, Tan SJ. Willem Einthoven (1860–1927): father of electrocardiography. *Singapore Med J* 2012; 53: 17–8.
20. Berlucchi G. The contributions of neurophysiology to clinical neurology: an exercise in contemporary history. *Handb Clin Neurol* 2010; 95: 169–88.
21. Catani M, Sandrone S. *Brain renaissance from Vesalius to modern neuroscience*. New York: Oxford University Press, 2015.
22. Bumblauskas A, Butkevičienė B, Jegelevičius S, Manušdžianas P, Pšibilskis V, Raila E, et al. *Universitas Vilnensis 1579–2004*. Vilnius, 2004.
23. Šapoka A. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys, 1936.
24. Brodie MJ. Antiepileptic drug therapy the story so far. *Seizure* 2010; 19: 650–5. <https://doi.org/10.1016/j.seizure.2010.10.027>
25. Paton E. Perityphlitis. *The Hospital* 1895; 18(469): 429–30.
26. Hoonjan M, Jadhav V, Bhatt P. Arsenic trioxide: insights into its evolution to an anticancer agent. *J Biol Inorg Chem* 2018; 23: 313–29. <https://doi.org/10.1007/s00775-018-1537-9>
27. Mikelaitytis G, ed. Dr. Jonas Basanavičius (1851–1927). Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009.

A. Ulytė, E. Sakalauskaitė-Juodeikienė

DR. JONAS BASANAVIČIUS (1851–1927) AND HIS NERVOUS DISEASE

Summary

Doctor Jonas Basanavičius (1851–1927) was the patriarch of the Lithuanian nation, activist in the Lithuanian national revival, a physician, politician, scholar, and editor of the first Lithuanian-language newspaper *Auszra*. In his autobiography “The Chronicle of My Life and the History of a Nervous Disease” (1851–1922), Basanavičius not only presented the realities of social, political, cultural and academic life of the second half of the XIXth and the beginning of the XXth centuries in Lithuania and Europe but also depicted and analyzed symptoms of his nervous system disease. J. Basanavičius suffered from various episodic ailments – headache, insomnia, deafness, olfactory and gustatory impairments, cardiac arrhythmias, leg pain, paraesthesias, and urinary disorders which he attributed to neurasthenia. In this article we present Basanavičius’s complaints, symptoms, and diseases in chronological order. Medical terms, diagnoses and treatment methods are analyzed in the context of the described historical period and compared to how the terms are used today.

Keywords: Jonas Basanavičius, neurasthenia, nervous disease.

Gauta:
2018 07 17

Priimta spaudai:
2018 08 20